

УДК 37.013:37.07

**ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА:
ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

М. Ф. Войцехівський, С. В. Івашнова

*Інститут післядипломної педагогічної освіти, Київський
університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)*

*E-mail: m.voitsekhivskiy@kubg.edu.ua,
s.ivashnova@kubg.edu.ua*

**THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A PEDAGOGUE:
PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION**

M. F. Voitsekhivskiy, S. V. Ivashnova

Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)

У статті представлено результати наукової розвідки, яка полягала в порівнянні проблем, що виникають у професійній педагогічній діяльності сучасного вчителя за оцінками експертів, з тими, які відзначають учителі, та у вивченні відмінностей у суб'єктивній оцінці шляхів їх вирішення. Для вирішення завдань дослідження проведено вивчення й узагальнення результатів наукових розвідок та експертних оцінок. В якості матеріалів для аналізу використано публікації в наукових та науково-методичних фахових виданнях України та Інтернет-порталах, що використовуються як дискусійні майданчики незалежними освітніми експертами і представниками громадських організацій. Крім того, було проведено опитування педагогічних працівників; аналіз та порівняння результатів. Результати дослідження можуть бути використані в діяльності експертних та фахових спільнот, розробці змісту навчальних курсів для керівників навчальних закладів та в управлінській діяльності.

Ключові слова: педагогічні працівники; професійна діяльність; взаємодія; стейкхолдери; учасники навчально-виховного процесу; експертна оцінка.

The article presents results of scientific research, which consists in comparison of problems arising in the professional pedagogic activity of a modern teacher with those indicated by the teachers on the basis of expert evaluation and examination of distinctions of subjective evaluation of solution ways. In order to solve the research problem, the author has examined and generalized the scientific research results and the expert evaluates. Publications in scientific and methodical professional journals of Ukraine and on the Internet-portals, which are used as discussion platforms by independent educational experts and representatives of civil organizations, are raw data for the analysis. In addition, the author has interviewed the pedagogical staffs, analyzed and compared the results. The gained results can be applied in the activity of expert and professional communities, in the process of development of the contents of educational courses by educational institution heads, and in the managerial activity.

Key words: pedagogical staff; professional activity; interaction; stakeholders; educational process participants; expert evaluation.

Педагогічні працівники системи загальної середньої освіти все частіше у своїй професійній діяльності зустрічаються з низкою різноманітних проблем, нерозв'язання яких суттєво знижує якість шкільної освіти. Ці проблеми пов'язані як зі стрімкими змінами, що відбуваються в сучасному глобальному світі, так і з суспільно-економічними трансформаціями в Україні, які протягом останніх десятиліть супроводжують незавершені реформування системи освіти. Якість освіти, її зміст, форми та методи навчання постійно перебувають у полі зору управлінців, науковців та експертів. Результати дискусій впливають на зміст прийнятих управлінських рішень, які не завжди отримують позитивну оцінку з боку батьківської громади та педагогічної спільноти. Це не в останню чергу пов'язано з тим, що педагогічні працівники переважно не беруть участі в таких дискусіях або ж їх участь суттєво обмежена через значну кількість та активність інших зацікавлених сторін. Однією з причин недостатньої ефективності реформування системи освіти можуть бути розбіжності в оцінці проблем та шляхів їх вирішення тими, хто розробляє реформаційні пакети, та тими, хто безпосередньо впроваджує реформи на місцях.

Мета даної наукової розвідки полягає в порівнянні експертних оцінок проблем, що виникають у професійній педагогічній діяльності сучасного вчителя за оцінками експертів, з тими, які відзначають вчителі, та вивченні відмінностей у суб'єктивній оцінці шляхів їх вирішення.

Актуальність дослідження зумовлена трансформаціями, які відбуваються в системі освіти України, та необхідністю розв'язання в процесі реформування саме тих проблем, які не вирішуються протягом тривалого часу. Для вирішення завдань дослідження проведено вивчення й

узагальнення результатів наукових розвідок та експертних оцінок; опитування педагогічних працівників; аналіз та порівняння результатів. Матеріалами для першого етапу стали публікації в наукових виданнях та виступи експертів на відкритих дискусійних майданчиках, для другого – обговорення спеціально розроблених питань педагогічними працівниками в режимі фокус-груп. Мета першого етапу – виявлення експертної позиції щодо актуальних проблем взаємодії педагогічних працівників з адміністрацією навчального закладу, батьками, учнями, владою та суспільством; можливих шляхів їх вирішення; актуального рівня підтримки професійної діяльності з боку зацікавлених осіб (стейкхолдерів), влади та суспільства. Для досягнення вказаної мети проаналізовано також наукові праці та дискусійні статті.

Аналіз результатів теоретичного дослідження. Як матеріали для аналізу використано публікації в наукових та науково-методичних фахових виданнях України та на Інтернет-порталах, що використовуються як дискусійні майданчики незалежними освітніми експертами і представниками громадських організацій. Первинні матеріали для аналізу відбирались шляхом суцільної вибірки з таких джерел:

– публікації співробітників Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Університету менеджменту освіти Національної Академії педагогічних наук України та Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка – найбільших закладів післядипломної педагогічної освіти;

– публікації на сайтах «Освіта в Україні та за кордоном – Освіта.UA» <http://osvita.ua/>; «Освітній портал™ – освіта в Україні, освіта за кордоном» <http://www.osvita.org.ua/> та «Освітня політика: Портал громадських експертів» <http://education-ua.org/ua/> як найбільш відомі серед представників педагогічної, батьківської та експертної спільноти.

Вивчення тематики наукових досліджень свідчить про їх спрямованість на перегляд окремих компонентів професійної підготовки та професійного розвитку педагогічних працівників. Увага науковців зосереджена, серед іншого, на проблемах педагогічної етики (Л. Хоружа [12]), різноманітних складових професійної компетентності (І. Палагута [10], С. Мартиненко [6] Т. Лукіна [5]), теоретичному обґрунтуванні та практичній реалізації самоосвітньої діяльності (Є. Чернишова, М. Скрипник, Т. Сорочан [13]); конкурентоспроможності вчителя (Ю. Завалевський [3]); особливостях професійно-педагогічного спілкування

(С. Мартиненко [6]); особливостях психологічної компетентності працівників районних методичних кабінетів (Н. Гордієнко[2]); формуванні та розвитку інклюзивної компетентності різних категорій педагогічних працівників (Н. Софій, О. Пащенко, І. Гриценко [11]); педагогічних аспектах професійного розвитку особистості вчителя в системі післядипломної освіти (М. Войцехівський [1]) тощо.

Вивчення тематики блогів, дискусійних статей, круглих столів та обговорень, ініційованих на відібраних для аналізу Інтернет-порталах [7-9], свідчить про те, що експертне коло, представлене в авторських колонках, блогах та на дискусійних майданчиках різних ресурсів, значною мірою перетинається. Серед найбільш активних авторів – В. Бахрушин, В. Громовий, І. Лікарчук, В. Співаковський, Ю. Федорченко та інші. Тематичний аналіз свідчить про те, що експерти опікуються насамперед такими проблемами, як сертифікація педагогічних працівників; трансформаційні процеси в системі освіти України, в тому числі – на законодавчому рівні; якість підручників та зміст навчальних програм; система зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти в Україні; можливості реформування системи професійно-технічної освіти; престижність педагогічної праці та її оплата тощо.

Із вказаного попередньо можна зробити висновки, що найбільш вагомими проблемами вважаються ті, що пов'язані:

– з точки зору педагогічної науки: зі змістом професійної підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників; трансформаціями методик під впливом сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

– з точки зору незалежної експертної спільноти: зі змінами в законодавчій базі системи освіти; зі змістом навчальних програм, технічним забезпеченням та забезпеченням підручниками й посібниками; організацією ЗНО, змістом завдань та інтерпретацією результатів.

Обидві вказані категорії зацікавлені в дослідженні: різноманітних аспектів організації інклюзивної освіти в Україні; змісту та якості іншомовної освіти та дистанційного навчання. Стейкхолдерами дискутуються також питання, пов'язані із дотриманням педагогічними працівниками професійної етики, однак ці дискусії переважно носять ситуативний характер та є реакцією суспільства на конкретний випадок. Активно обговорюються питання, пов'язані із запитом на домашнє навчання, організацією та забезпеченням дистанційного екстернату тощо.

Вказаний перелік не є вичерпним і остаточним, а лише демонструє окремі, найбільш яскраві тенденції, виявлені на першому етапі дослідження.

На другому етапі було проведено **емпіричне дослідження** у формі спеціально організованого обговорення окремих питань. Обговорення проблемних питань у фокус-групах було проведено 16 вересня 2015 під час проведення круглого столу «Професійна діяльність педагога: проблеми, тенденції, здобутки». Мета обговорення – виявлення актуальних проблем у професійній педагогічній діяльності, зокрема у взаємодії педагогічних працівників з адміністрацією навчального закладу, батьками, учнями, владою та суспільством; можливих шляхів їх вирішення; актуального рівня підтримки професійної діяльності з боку зацікавлених осіб, влади та суспільства. Крім того, педагогічні працівники обговорили розподіл часу на виконання службових обов'язків, завдань, з ними не пов'язаних, самоосвітню діяльність та відпочинок. Основним обрано метод фокус-груп як такий, що найбільш повно відповідає меті другого етапу – виявлення актуальної позиції діючих педагогічних працівників та порівняння її з оцінками науковців та експертів.

Для обговорення з використанням методу фокус-груп слухачі були об'єднані в групи по 8–10 осіб. Загальна кількість груп – 15, кількість учасників – 145 осіб. Участь в обговоренні була добровільною, серед респондентів – педагогічні працівники, що здійснюють професійну діяльність в різних типах навчальних закладів на посадах вчителів, вихователів, тренерів. Вікові та демографічні характеристики вибірки наближені до середньостатистичних по м. Київ. Результати обговорення були систематизовані, представлені у вигляді таблиць та проаналізовані. Обговорення проводилось за участі модератора, який керував дискусією (відповідно до спеціально розробленої інструкції) та фіксував висловлювання учасників. Учасникам обговорення було запропоновано чотири запитання:

- 1) *Які проблеми у Вашій професійній діяльності виникають при взаємодії з адміністрацією навчального закладу, батьками, учнями, колегами, владою та суспільством?*
- 2) *Які пропозиції для запобігання виникненню проблем Ви могли б надати адміністрації навчального закладу, батькам, учням, колегам, владі та суспільству*

- 3) Яку підтримку у Вашій професійній діяльності Ви отримуєте з боку адміністрації навчального закладу; батьків; учнів; колег; влади; суспільства?
- 4) Скільки часу Ви витрачаєте на виконання професійної педагогічної діяльності; на виконання завдань адміністрації навчального закладу, не передбачених посадовою інструкцією; на самоосвіту; дозвілля

Аналіз результатів емпіричного дослідження. Відповіді на перше запитання підтвердили припущення щодо надмірного навантаження педагогічних працівників з боку адміністрації виконанням обов'язків, не передбачених їх основними функціями; залученням до господарської діяльності; надмірним втручанням у навчальний процес. Респонденти відзначали наявність тривалих неінформативних нарад; відсутність підтримки творчої ініціативи педагогів та неготовність адміністрації до інновацій; контроль замість методичної допомоги, орієнтацію роботи навчального закладу виключно на рейтинг за результатами ЗНО. Взаємодія з батьками переважно утруднюється такими фактами, як порушення етики з боку батьків; нефахова оцінка професійної діяльності педагога, що ґрунтується на інформації з мережі Інтернет, рекомендації вчителю на її основі. Батьки часто не звертають уваги не те, що вчитель не може бути доступним «24 години на добу, 7 днів на тиждень» для спілкування з ними; приховують інформацію про дитину, яка може мати життєво важливе значення (стан здоров'я). При цьому відповідальність за дитину, збереження її життя та успішність навчання перекладається на вчителя повною мірою. З боку учнів вчителі часто спостерігають відсутність мотивації до навчання; неповагу, яка є логічним продовженням батьківського ставлення; байдужість до шкільного життя. На думку респондентів, значна кількість дітей страждає через недостатній рівень уваги з боку батьків та вимагає її від вчителя. З боку колег виявлена незначна кількість перешкоджаючих чинників, які стосуються переважно морально-психологічного клімату в колективі. Негативно на професійну діяльність впливають насамперед порушення професійної етики; низька ефективність обміну досвідом; недостатня підтримка професійного розвитку з боку інших членів колективу.

Ставлення влади до проблем системи освіти оцінюється переважно як байдуже. При цьому провідні перешкоди професійній діяльності вчителя, спричинені діями влади, стосуються, насамперед, низького соціального та

матеріального забезпечення педагогів як під час роботи в системі освіти (заробітна платня, відсутність медичного страхування, повноцінного оздоровлення тощо), так і після її завершення (пенсійне забезпечення). Суб'єктивна оцінка перешкод з боку суспільства дозволила виділити ключовий чинник – нерозуміння справжньої ролі вчителя у становленні наступних поколінь; вплив поширеного в суспільстві негативного образу вчителя на результати педагогічної діяльності. Крім того, негативний образ вчителя, низька заробітна платня та неprestижність педагогічної діяльності впливають на вибір професії випускниками ЗНЗ.

Відповідь на друге запитання передбачала *формулювання пропозицій для запобігання виникненню проблем як безпосереднім учасникам навчально-виховного процесу, так і заціпленим особам*. Аналіз та узагальнення результатів обговорення сприяли виокремленню таких пропозицій: *адміністрації* необхідно виключити доручення вчителям, що не пов'язані з їх педагогічною діяльністю; зменшити кількість довготривалих нарад; забезпечити дотримання чинного законодавства, що регламентує навчально-виховний процес; гарантувати об'єктивне проходження атестації педагогічними працівниками та забезпечення умов праці (матеріально-технічне забезпечення; температурний режим на робочому місці). Крім того, учасники фокус-груп вказували на необхідність цілеспрямованої роботи представників адміністрації навчального закладу з розвитку педагогічного персоналу та підтримку педагогічної ініціативи.. *Батькам* педагоги найчастіше радили з повагою ставитись до власної дитини та її потреб; спільно з педагогом вирішувати проблеми навчання та виховання дитини; активно долучатись до роботи навчального закладу; підвищувати психолого-педагогічну компетентність. Рекомендації *учням* також носили характер порад: розуміти важливість освіти для подальшого життя; вчитись для себе; поважати інших; критично ставитись до інформації та її джерел. Від *колег* очікуються толерантність та стриманість у стосунках; готовність до командної роботи; більшу увагу до організації вільного часу (більше відпочивати). Найбільшу кількість рекомендацій було сформульовано до *влади*. Серед тих, що повторювались у кожній групі – посилення правового захисту вчителя на законодавчому рівні, покращення матеріального забезпечення, в тому числі – підвищення заробітної платні; розмежування посад вчителя та класного керівника; підвищення матеріально-технічного забезпечення навчального закладу; унормування та врахування в педагогічному навантаженні всіх функцій та завдань, які виконує вчитель;

здійснення реальної реформи, яка б привела до позитивних змін в діяльності системи освіти. Від *суспільства* педагогічні працівники очікують змін у ставленні до вчителя; усвідомлення ролі сім'ї у вихованні дитини; спільної діяльності (освітні проекти публічних компаній тощо).

Відповіді на третє запитання свідчать про те, що вчитель переважно не отримує необхідної підтримки від вказаних осіб та інституцій. Найбільш часто повторювана відповідь – «жодної підтримки» в кожній з 15 фокус-груп. У тих випадках, якщо така підтримка надається, то з боку адміністрації – це, переважно, дотримання законодавства у сфері освіти, тобто безпосереднє виконання функціональних обов'язків (підтримка педагогічної ініціативи; своєчасне та об'єктивне проведення атестації вчителя; створення сприятливого психологічного клімату в колективі тощо). Підтримка з боку батьків носить переважно фінансовий характер (вирішення проблем з матеріально-технічним забезпеченням навчального закладу). Як підтримка сприймається участь батьків у заходах на базі навчального закладу та поза його межами (екскурсії з дітьми). З боку учнів підтримка вчителя – це, насамперед, позитивне ставлення до навчання та навчальні успіхи, а з боку колег – професійні поради, методичні рекомендації, обмін досвідом. Підтримку влади педагоги переважно не відчують, у більшості випадків респонденти вказують на її повну відсутність або ж єдиною підтримкою вважають своєчасну виплату заробітної платні. Не відчують педагогічні працівники і підтримки з боку суспільства.

Відповіді на запитання *«Скільки часу Ви витрачаєте на виконання професійної педагогічної діяльності; на виконання завдань адміністрації навчального закладу, не передбачених посадовою інструкцією; на самоосвіту; дозвілля»*, як і очікувалось, підтвердили факт перевантаження педагогічних працівників. Значна частина респондентів вказала на повну відсутність вільного часу. При цьому час (за винятком сну) розподіляється таким чином: професійна діяльність – від 45 до 75%; додаткові навантаження на робочому місці, не пов'язані з нею – від 5 до 35%; самоосвіта – від 5 до 15%; вільний час – від 0 до 20%. Неприпустимо незначною є частка часу, що припадає на самоосвіту та частка вільного часу вчителя, адже повноцінний професійний розвиток, відпочинок та підтримка соціальних зв'язків є засобами профілактики психологічного та професійного вигорання.

Одержані в процесі обговорення результати обмежуються кількістю запитань, розміром вибірки та обраним методом емпіричного дослідження (фокус-групи) і сприяють виявленню найбільш загальних тенденцій (як негативних, так і позитивних) у суб'єктивній оцінці взаємодії педагогічних працівників з адміністрацією навчальних закладів, батьками та учнями, владою та суспільством. Педагогічні працівники негативно оцінили рівень підтримки професійної діяльності з боку суспільства та влади, вербалізували ряд системних проблем, які стосуються взаємодії з адміністрацією та батьками.

Висновки. Порівняння результатів теоретичного дослідження та опитування свідчить про те, що науковці, експерти та педагогічні працівники вказують на наявність ряду системних проблем, однак мають різне бачення їх пріоритетності. Якщо науковці та експертна спільнота опікуються переважно методиками викладання, змістом професійної діяльності педагогічних працівників або способами подолання негативних явищ у системі освіти, то педагогічні працівники зосереджені безпосередньо на умовах професійної діяльності, в тому числі – запобіганні перевантаження вчителя, яке негативно впливає на результативність його праці; на способах ефективної співпраці з батьками та суспільній підтримці педагогічної діяльності.

Виявлені розбіжності потрібно брати до уваги при розробці як стратегії розвитку системи освіти в Україні, так і окремих заходів, спрямованих на її реалізацію. Очевидним є висновок про необхідність вирішення питань, пов'язаних із унормуванням педагогічної діяльності таким чином, щоб вона враховувала реальне навантаження педагогічного працівника, на що вказують як експерти, так і учасники проведеного опитування. Спільна позиція виявлена також в оцінці необхідності оновлення матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів; посиленні відповідальності батьків за навчання та виховання дитини; сприяння формуванню позитивного образу вчителя у суспільстві. Незважаючи на наявність значних розбіжностей, і експертна думка, і оцінки педагогічних працівників відображають усвідомлення необхідності розробки системи заходів, спрямованих на залучення громади до управління навчальним закладом. Разом з тим, той факт, що на потребу в посиленні відповідальності батьків за навчання та виховання дитини вказують тільки педагогічні працівники, потребує додаткового вивчення.

Проведене дослідження має певні обмеження, які зумовлені застосуванням конкретних методів, однак презентує як спільну позицію учасників освітнього процесу та стейкхолдерів щодо ряду проблем, так і відмінності в підходах до оцінки їх актуальності і пріоритетності науковцями, експертами та педагогічними працівниками. Додаткового вивчення потребують виявлені значні розбіжності між тематикою актуальних наукових досліджень і тими проблемами, які вважаються актуальними в експертному середовищі та в педагогічних колективах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войцехівський М. Ф. Педагогічні аспекти професійного розвитку особистості вчителя в системі післядипломної освіти / М. Ф. Войцехівський // Освітологічний дискурс. – 2013. – № 2. – С. 37–49.
2. Гордієнко Н. В. Особливості психологічної компетентності працівників районних методичних кабінетів системи післядипломної педагогічної освіти / Н. В. Гордієнко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧДПУ, 2012. – Т. 1, вип. 105. – С. 73–76. – (Серія «Психологічні науки»)
3. Завалевський Ю. І. Організаційно-методичні умови формування конкурентоспроможності вчителя в процесі інноваційної діяльності // Освіта та розвиток обдарованої особистості : Щомісячний науково методичний журнал. – 2015. – № 11(42) жовтень. – С. 19–24.
4. Катюк Я. Л. Психолого-андрагогічні умови розвитку професійної компетентності працівників методичних служб у процесі підвищення кваліфікації / Я. Л. Катюк // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Ун-т менеджменту освіти НАПН України ; редкол. : О. Л. Ануфрієва (та ін). – Вип. 12 (25). – К., 2014. – С. 80–90.
5. Лукіна Т. О. Компетентність педагога як передумова запровадження компетентнісного підходу до оцінювання якості освіти учнів : монографія / Т. О. Лукіна // Тестові технології оцінювання ключових і предметних компетентностей учнів основної і старшої школи. – К. : Педагогічна думка, 2014. – С. 28–45
6. Мартиненко С. М. Суб'єкт-суб'єктний аспект професійно-педагогічного спілкування / С. М. Мартиненко // Початкова школа і сучасність. – 2016. – № 2 (18). – С. 2–5.
7. Освіта в Україні та за кордоном – Освіта.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/>
8. Освітній портал™ – освіта в Україні, освіта за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/>
9. Освітня політика : Портал громадських експертів – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://education-ua.org/ua/>
10. Палагута І. Педагогічна діяльність вчителя як основна складова професійної компетентності майбутнього освітянина / Палагута І. // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 10 (Ч. 2). – 2014. – С. 38–43.

11. Пащенко О. В. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу : навч.-метод. посіб. / Пащенко О. В., Гриценко І. А., Софій Н. З. – К. : Арт Економі, 2012. – 184 с.

12. Хоружа Л. Етичний розвиток сучасного педагога / Л. Хоружа // Естетика і етика педагогічної дії. – 2011. – Вип. 2. – С. 14–21.

13. Чернишова Є. Р. Практична андрагогіка в післядипломній педагогічній освіті : наук.-метод. посіб. Кн. 1. Евтагогіка : практична андрагогіка для самоосвіти андрагога / Євгенія Родіонівна Чернишова, Марина Іванівна Скрипник, Тамара Михайлівна Сорочан; Держ. вищ. навч. закл. «Ун-т менедж. освіти». – К., 2015. – 191 с.

REFERENCES

1. Voitsekhivskiy M. F. Pedagogichni aspekty profesiinoho rozvytku osobystosti vchytelia v systemi pislidyplomnoi osvity [Pedagogical aspects of professional development of a teacher personality in the system of life-long learning / M. F. Voitsekhivskiy// Osvitohichnyi diskurs, 2013 – № 2. – S. 37–49

2. Hordiienko N. V. Osoblyvosti psykholohichnoi kompetentnosti pratsivnykiv raionnykh metodychnykh kabinetiv systemy pislidyplomnoi pedagogichnoi osvity [Peculiarities of psychological competencies of local medical institution employees in the life-long pedagogical learning / N. V. Hordiienko // Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. – Chernihiv : ChDPU, 2012. – Т. 1, вып. 105. – S. 73–76. – (Seriia «Psykholohichni nauky»)

3. Zavalevskiy Yu. I. Orhanizatsiino-metodychni umovy formuvannya konkurentospromozhnosti vchytelia v protsesi innovatsiinoi diialnosti [Organizational and methodical terms of teacher competitiveness formation in the process of the innovative activity // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. Shchomisiachnyi naukovo metodychnyi zhurnal. – K., – 2015. № 11(42) zhovten. – S. 19–24.

4. Katiuk Ya. L. Psykholoho-andrahohichni umovy rozvytku profesiinoi kompetentnosti pratsivnykiv metodychnykh sluzhb u protsesi pidvyshchennia kvalifikatsii [Psychological and andragogic conditions for development of professional competencies of medical services employees in the process of qualification enhancement / Ya. L. Katiuk // Visnyk pislidyplomnoi osvity : zb. nauk. prats / Un-t menedzhmentu osvity NAPN Ukrainy ; redkol. : O. L. Anufrieva (ta in). – Vyp. 12 (25). – K., 2015. – S. 80–90.

5. Lukina T. O. Kompetentnist pedahoha yak peredumova zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhodu do otsiniuvannia yakosti osvity uchniv [Competences of a pedagogue as a precondition of implementation of the competency-based approach to estimation of secondary education quality: Monohrafiia / T. O. Lukina // Testovi tekhnolohii otsiniuvannia kliuchovykh i predmetnykh kompetentnostei uchniv osnovnoi i starshoi shkoly. – K.: Pedagogichna dumka, 2014.

6. Martynenko S. M. Subiekt-subiektnyi aspekt profesiino-pedahohichnoho spilkuвання [The subject-object aspect of professional and pedagogical communication / S. M. Martynenko // Pochatkova shkola i suchasnist . – 2016. – №2 (18). – S. 2–5.

7. Osvita v Ukraina ta za kordonom [Education in Ukraine and abroad. – Osvita.UA URL: <http://osvita.ua/>

8. Osvitnii portal™ – osvita v Ukraini, osvita za kordonom [Educational portal™ – education in Ukraine, education abroad] URL: <http://www.osvita.org.ua/>

9. Portal hromadskykh ekspertiv – Osvitnia polityka [The educational policy : Portal of public experts] URL : <http://education-ua.org/ua/>

10. Palahuta I. Pedagogichna diialnist vchytelia yak osnovna skladova profesiinoi kompetentnosti maibutnoho osvitanyna [The pedagogical activity of a teacher as the basic component of professional competency of a future pedagogue. // Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. – 2014. – № 10 (Ch. 2). – S. 38–43.

11. Pashchenko O. V. Inkliuzyvna osvita v umovakh profesiino-tekhnichnoho navchalnoho zakladu [Inclusive education under conditions of professional and technical educational establishment : tutorial : Navch.-metod. posib. / Pashchenko O. V., Hrytsenok I. A., Sofii N. Z. – K. : Art Ekonomi, 2012. – 184 s.

12. Khoruzha L. L. Etychnyi rozvytok suchasnoho pedahoha [Ethical development of a modern pedagogue / L. Khoruzha // Estetyka i etyka pedahohichnoi dii. – 2011. – Vyp. 2. – S. 14–21. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_2_4

13. Chernyshova Ye. R., Skrypnyk M. I., Sorochan T. M. Praktychna andrahohika v pisliadyplomnii pedahohichnii osviti [Practical andragogy in life-long pedagogical learning : tutorial. Book 1. Heutagogy : practical andragogy for self-education of an andragogue: Naukovo-metodychnyi posibnyk. Knyha 1. Evtahohika: praktychna andrahohika dlia samoosvity andrahoha/ Yevheniia Rodionivna Chernyshova, Maryna Ivanivna Skrypnyk, Tamara Mykhailivna Sorochan; Derzh. vyshch. navch. zakl. «Un-t menedzh. osvity». – K., 2015. – 191 s.